

Joan Estelrich: l'oblidat precursor de l'estudi de Søren Kierkegaard

DOLORS PERARNAU

Denme hombres del temple de San Agustín, de San Ignacio,
de Pascal, de Kierkegaard, de Unamuno... Todo lo demás resulta insulso.
En las páginas de esos hombres se quiere, se odia, se piensa,
se vive de verdad. Escribir no es una profesión para brillar;
es una exigencia del alma para comunicar a los demás
las angustias y los goces propios, las dudas y las certidumbres.
Podréis no congeniar con Kierkegaard;
podréis reaccionar en sentido opuesto a su tendencia.
Pero, ¡qué refrigerio será para vosotros su inextinguible poesía!,
¡qué llamada su alma para incendiar la vuestra!

Joan Estelrich, 1947

Introducció

Joan Estelrich i Artigues fou, juntament amb Unamuno, el primer impulsor i difusor de l'obra i el pensament de Søren Kierkegaard a Espanya. A banda dels interessos polítics que podia tenir pel conjunt dels països nòrdics, Estelrich s'interessà per l'obra del pensador danès amb afany i estima; no sols hi trobà la complicitat d'un amic, sinó també prou inspiració per dedicar-li uns quants escrits, d'aclaparadora novetat a la primeria del segle XX i encara de certa actualitat quasi un segle més tard.¹

1. Polític, periodista, editor, traductor, assagista... Estelrich fou un escriptor realment polígraf. El seu interès per Kierkegaard no roman, doncs, isolat com a tema exòtic de les seves aficions literàries, sinó que està íntimament relacionat amb altres preocupacions i activitats de caire sociopolític i cultural. Estelrich sempre havia mostrat certa fascinació per la idiosincràsia del pensament nòrdic, i la situació política d'Escandinàvia era sovint portada a col·lació per comparació a la d'Ibèria. Vegeu, entre altres, J. ESTELRICH, «Escandinàvia i Ibèria. Paral·lelismes polítics», *La Revista*, núm. 112, 1920, p. 134-136.

Tanmateix, Joan Estelrich passa totalment desapercbut en l'àmbit dels estudis kierkegaardians; gairebé ningú no el coneix i la seva bibliografia no gaudeix ni de la més minsa representació en els prestatges de les biblioteques i els centres que –com ell– dediquen llur esforç a l'obra del danès. Tal vegada la llengua catalana és el motiu d'aquest oblit.² No és el primer cop que les aportacions catalanes queden eclipsades i són menystingudes a causa de la preponderància del castellà. En aquest sentit, Estelrich hi quedà completament ofuscat, ja que fou Miguel de Unamuno qui s'emportà tota la glòria. El rector de Salamanca és l'únic reconegut introductor de l'obra de Kierkegaard a Espanya, no solament a nivell internacional sinó, sobretot, a nivell espanyol.³ Val a dir que en certa manera això és així, en la mesura en què Unamuno coneix primer Kierkegaard i n'inicia Estelrich mateix.⁴ Ara bé, la recepció unamuniana de Kierkegaard és ben peculiar. Lluny de fomentar-ne l'estudi, Unamuno s'apropià del danès i se'l féu seu de tal manera que hom ja no sap si el que diu de Kierkegaard és veritat o fruit del seu sentiment tràgic de la vida. Estel-

Pel que fa a la personalitat dinàmica d'Estelrich, són útils els retrats que en van fer J. PONS I MARQUÈS, «Joan Estelrich, en el record d'un contemporani», dins *Història i política*, Obres de Joan Pons i Marquès, vol. IV, Mallorca: Caja de ahorros y Monte de piedad de las Baleares, 1977, p. 124-146; i J. PLA, «Joan Estelrich o la dispersió (1896-1958)», dins *Homenots. Primera Sèrie, Obra completa*, vols. I-XLVI, Barcelona: Destino, 1966-1988; vol. XI, 1969, p. 475-516. Així mateix, com a punts de referència bàsics a l'hora d'endinsar-se en el pensament del mallorquí, destaquem el pròleg d'Isabel Graña a l'edició facsímil de J. ESTERLICH, *Entre la vida i els llibres*, Barcelona-Palma de Mallorca: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. V-XXVII; l'article de J. MASSOT, «Joan Estelrich, entre la vida i els llibres», dins *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 65-97; i el volum col·lectiu *Miscel·lània Joan Estelrich*, coord. Jaume Pomar, Palma de Mallorca: El tall, 1997.

2. Exceptuant el text «Kierkegaard, el existencialisme i el tema de la soledat» (*Las profecías se cumplen*, Obres de J. Estelrich, vol. I, Barcelona: Montaner y Simón, 1948, p. 71-80) –text en què l'autor recopila antics treballs en llengua catalana sobre Kierkegaard–, les breus al·lusions que ara i adés es poden trobar al llarg de la seva obra, especialment en aquella que fou recollida en la suara citada *Las profecías se cumplen* (p. 30, 89, 200, 153-154, 204-205, 227-228) i *La falsa paz* (Obres de Estelrich, vol. II, Barcelona: Montaner y Simón, 1949, p. 233, 237, 285), i, finalment, algun altre article divulgatiu («Kierkegaard en España», *Destino*, Barcelona, 9-8-1947, p. 9; «Kierkegaard y Unamuno», *Gaceta literaria*, vol. 4, núm. 78, Madrid, 1930, p. 11), la majoria de la lletra que Estelrich consagra a Kierkegaard és catalana.

3. Encara que no es disposi de gaire bibliografia sobre la recepció de Kierkegaard a Espanya, tots els articles que versen sobre aquest tema concentren o encapçalen el seu estudi en la figura de Miguel de Unamuno. Vegeu, per exemple, J. FRANCO BARRIO, «Kierkegaard en español», *Azafea*, núm. 2, 1989, p. 211-234; J.D. GARCÍA BACCA, «Kierkegaard y la filosofía contemporánea española», *Cuadernos americanos*, vol. 151, núm. 2, 1967, p. 94-105; i J. USCATESCU, «Unamuno y Kierkegaard o la interioridad secreta», *Arbor*, vol. 103, núm. 403-404, 1979, p. 25-40. Ni una sola paraula sobre Joan Estelrich, a excepció d'un ben rebut cas: R. LARRAÑETA, «Recepción y actualidad de Kierkegaard en España», *Estudios Filosóficos* vol. 37, núm. 105, 1988, p. 317-346. En aquest darrer estudi, l'autor escriu: «Vasseur i Estelrich marcan un hito de precocidad en el descubrimiento de Kierkegaard. Sólo Unamuno [...] se había adelantado a ellos, aunque con alusiones breves y un reconocimiento explícito del impacto que en él había causado la lectura del escritor danés. El libro d'Estelrich ofrece además una buena muestra del momento que atravesaba la cultura catalana» (p. 322).

4. Tant Pons com Pla (*vide supra*, p. 138 i 483 respectivament) afirmen que fou Estelrich qui, per primera vegada, parlà de Kierkegaard a Espanya. Tanmateix, Unamuno n'és el verdader introductor, perquè, ja el 1901, emprèn la lectura de les obres de l'escriptor danès i, tot fent-hi esporàdiques referències en els anys posteriors (1901: «El 'alma' de Manuel Machado», *Heraldo de Madrid*, Madrid; reeditat dins *Libros y autores españoles contemporáneos (1898-1936)*, *Obra completa*, vols. 1-16, Madrid: Afrodisio Aguado, 1951-60; vol. 5, 1952, p. 194 i pàssim. 1905: «Los naturales y los espirituales», dins *Ensayos* vol. 1-2, Madrid: Aguilar, 1945; vol. 1, p. 625-643; «Sobre la erudición y la crítica», p. 701-722; «Soledad», p. 681-699. 1906: «El secreto de la vida», p. 817-830), escriu el seu primer article sobre Kierkegaard el març del 1907 («Ibsen y Kierkegaard», *Los Lunes de El Imparcial*, Madrid). No serà fins més tard, l'any 1918, que Estelrich, influenciat per Unamuno, publicarà el seu primer assaig sobre Kierkegaard a *La Revista* («El sentimiento trágico de Søren Kierkegaard», *La Revista* vol. 4, núm. 74-79, Barcelona, 1918-19, p. 4-7, 354-357, 376-378, 392-393, 406-409, 425-428).

rich, en canvi, abordà l'estudi del pensador danès, esmerçà un temps en la recerca de la bibliografia secundària i en conegué els principals intèrprets. Tampoc no s'escapà d'admirar-lo i dedicar-li les més íntimes paraules de lloança, però aquesta aproximació s'alterna, en Estelrich, amb una lectura més distant i acadèmica, la qual, en cas d'haver-se conegut en veritat, bé podria haver creat una recepció de Kierkegaard reeixida o, si més no, la inquietud.

No obstant això, la tasca d'Estelrich no tingué aquesta sort, ans al contrari, caigué en oblit i romangué per sempre ignorada en l'àmbit de la investigació kierkegaardiana. L'objectiu d'aquest article és, doncs, treure Estelrich de l'oblit i donar-li la importància que es mereix dins el marc dels estudis kierkegaardians. Amb aquest fi, proposo de fer una llambregada pels seus dos assaigs sobre Kierkegaard, que, com veurem, no tan sols són dignes d'esment, sinó també de ser coneguts per tots aquells que vulguin introduir-se en el pensador danès, mentre gaudeixen del privilegi de fer-ho en català.⁵

Estelrich i Kierkegaard: encís i desencís sentimental d'una ànima turmentada

En un article de 1947, publicat a la revista *Destino*, Estelrich relata el seu descobriment de Kierkegaard:

«La lectura de Unamuno –que interesaba singularmente a los muchachos de mi generación, aunque hiciera algunos de nuestros ideales más caros– me incitó a procurarme el conocimiento directo de la obra del gran escritor danés. A pesar de las dificultades de la guerra, conseguí la edición alemana de Göttsched y Schrempf, más los estudios de Brandes, Höffding y algún otro; más tarde adquirí la edición danesa de las obras completas.»⁶

És, doncs, per mitjà d'Unamuno que Estelrich coneix Kierkegaard, un pensador totalment estrany en aquell temps, per bé que Unamuno el fes familiar en considerar-lo el seu *alter ego*, el germà sofrent i melangiós del nord.⁷ De la mateixa manera que Unamuno hi trobà l'«home de carn i os», Estelrich trobà en Kierkegaard l'ànima turmentada que encarrilà la seva inquietud i l'acompanyà en les hores de més íntima tem-

5. Tot i que no és nul·la, la bibliografia de Kierkegaard en català és força escassa. Quant a la primària, només gaudim de la traducció d'extractes (*La dificultat d'ésser cristià*, trad. Mariona Serra de Sala, Barcelona: Ariel, 1968; *In vino veritas*, trad. Anna Pascual, Barcelona: Llibres de l'índex, 1993; *Pregàries*, trad. Francesc Torralba, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; «Una primera i darrera explicació», trad. Begonya Sáez, *Enrahonar*, vol. 29, 1998, p. 159-162) i de dues de les obres (*La repetició*, trad. Begonya Sáez, Barcelona: Edicions 62, 1992; *Discursos cristians*, ed. i trad. Francesc Torralba, Barcelona: Proa-Enciclopèdia Catalana, 1994). Quant a la secundària, només podem assenyalar l'assaig de F. TORRALBA, *Punt d'inflexió. Lectura de Kierkegaard*, Lleida: Pagès editors, 1992; i la dissertació de B. SÁEZ, *Søren Kierkegaard: La seducció ètica*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1997. Així com també diversos articles científics d'aquests i d'altres autors.

6. J. ESTELRICH, «Kierkegaard en España».

7. És prou conegut el fet que Unamuno es refereix a Kierkegaard com el seu germà. En el pròleg de l'edició danesa de *Del sentimiento trágico de la vida*, Unamuno escriu: «(...) Descobrí un germà en ell, quasi un altre jo i decidí abraçar la seva ànima» (M. de UNAMUNO, *Den tragiske Livsfølelse hos Mennesker og Folkeslag*, trad. Franz Burghardt i Axel Thomsen, Copenhagen: Haase, 1925, p. 5. Traducció meua).

pesta. Fou un primer encís sentimental que donà lloc al primer dels seus assaigs sobre Kierkegaard i a la intenció d'escriure un llibre sencer sobre la seva encisadora figura.

El primer dels assaigs: El sentiment tràgic de Søren Kierkegaard

Bo i inspirant-se en la manera com Unamuno havia rebut i transmès el seu “germà” del nord, a saber, d’una manera subjectiva i personal, Estelrich escriu un assaig poètic sobre Kierkegaard amb la intenció de publicar-lo com a llibre. Aquest, però, no arriba mai a veure la llum i la major part del material aplegat és publicat a *La Revista* en forma d’articles d’octubre a desembre del 1918.

«Més que un estudi, allò [el primer assaig] era una reconstrucció imaginada, purament poètica, si m’és permès d’emprar aquest qualificatiu. Ja el mateix Kierkegaard havia usat el subterfugi de la seva nombrosa pseudonomia per exposar, a nom d’altri, o bé en boca de personatges objectius, les coses que no tenia prou segures o que no gosava a dir amb el seu propi nom. Guardades totes les proporcions, jo havia emprat un mètode semblant; i certes ardidesses que llavors m’espantaven o avergonyien, prengueren lloc dins la recreació mental d’aquella figura, en forma d’observacions o comentaris disfressats. Tant, que em seria ara ben difícil d’esbrinar quines coses són producte de lectures i quines no ho són; les mateixes frases entre « » no corresponen manta vegada a cap cita real; per haver perdut el rastre de llur origen, no podria dir, ben bé i en cada cas, d’on provenen, si del mateix Kierkegaard, o dels seus crítics, que vaig conèixer tard i malament, o si eren més tost, com resulta evident en algun passatge, una forma senzilla o dissimulada de remarcar i valorar certes expressions essencials.»⁸

No obstant això, i malgrat tot el que Estelrich en pugui dir en detriment de la seva vàlua, el primer dels assaigs sobre el pensador danès és un escrit líricament inspirat –si es vol–, però que també recorre amb encert els episodis més determinants de la vida de Kierkegaard i les idees més característiques de la seva obra –si és possible separar en ell, vida i obra, tenint, com té, una vida tan literària.

Pel que fa a la biografia, Estelrich introdueix la vida de Kierkegaard amb un retrat en què ja es deixa entreveure l’empremta tràgica d’Unamuno, ja que el pinta greu, consirós i amb llàgrimes als ulls. «Són els ulls del *més infeliç*:⁹ aquells ulls que no han espargides, sinó begudes moltes llàgrimes; aquells ulls que porten a dins, malgrat els plors, una flama que podria tot el món arborar, però no una estella tan sols de la dolor del propi cor».¹⁰ Tanmateix, la descripció d’Estelrich no s’atura

8. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», dins *Entre la vida i els llibres*, Barcelona: Llibreria Catalonia, 1926, p. 65-66.

9. Expressió extreta d’un dels escrits de Kierkegaard pertanyent a *O això o allò*. De fet, la descripció que segueix és una citació d’un dels fragments d’aquest escrit, però que hi és citat sense cometes ni referència. Val a dir que aquest text de «El més infeliç» no té caràcter autobiogràfic, com suggereix Estelrich.

10. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 70. Per llurs amplificacions i esmenes, citaré els assaigs segons la versió d’*Entre la vida i els llibres* de 1926, volum de recull assagístics d’escriptors tan diversos com Giacomo Leopardi, Søren

aquí, no confina el seu estudi a la mera lloança del solitari i melangiós geni del nord, sinó que, amb el guiatge de George Brandes i d'altres coneixedors de Kierkegaard, aconseguen d'ampliar la parcial imatge unamuniana i dona al retrat una visió més afí a l'existència paradoxal de l'home que hi posa com a figura:

«Exteriorment, tothom a Copenhaguen coneixia la vida curiosa i monòtona d'aquell original. El trobaven a qualsevol hora de la nit en els indrets més deshabitats. Havia demanat una concessió de pesca prop dels fossos per poder pensar i escriure tranquil. A la matinada feia excursions dins la boira humida, sobre l'herba rosada, sentint el calfred que precedeix l'alba. El veien sovint anar-se'n de passeig als boscos amb un cotxe llogat. No mancava a l'Ostergade –el passeig de Gràcia, diríem, de la capital danesa– magístrol i amb el cap cot, el paraigües sota el braç i donant barretades a dreta i esquerra. Parlava amb l'un i amb l'altre amb prodigalitat. Però, després es tancava dins casa seva; hom veia, les nits d'hivern, totes les finestres il·luminades del seu pis confortable. En la solitud i el silenci, ell es passejava amunt i avall de les cambres. El passeig s'interrompia només per escriure, apuntar una idea, marcar una nota. En totes les cambres hi havia paper, tinta i plomes. “En la vida de poca gent ha representat la tinta un paper tan gran”».¹¹

Així doncs, Kierkegaard és retratat no sols com a escriptor solitari i melangiós, a la unamuniana, sinó també com a individu social que, saludant arreu, enceta converses amb tothom i amb prodigalitat. I aquesta no és l'única novetat que Estelrich ofereix en les més de 100 pàgines del seu primer assaig sobre Kierkegaard. Temes notoris com la influència religiosa de la figura paterna, la ruptura del compromís amb Regine Olsen, la polèmica amb la revista satírica *Corsaren*, els darrers atacs contra l'església oficial danesa i la riquesa literària de Kierkegaard en qualitat d'“home de lletres” són considerats i comentats, no solament en concordança amb moltes de les tesis que hom ha anat apuntant al llarg dels anys d'investigació kierkegaardiana, sinó, a voltes, també en plena discordança, tot insinuant-hi, ja en els anys vint, tesis que no serien fins més tard aplaudides per l'acadèmia. És el cas, per exemple, de la raó de la ruptura del compromís amb Regine o de la rellevància i la riquesa de l'estil literari de Kierkegaard, respecte al qual Estelrich no s'està d'expressar el seu fervor:¹²

Kierkegaard, Joan Maragall, Charloun Rieu, Josep Conrad i Jules Romains. Una reedició d'aquesta obra fou publicada l'any 1996 amb motiu del centenari del naixement d'Estelrich (citat a la n. 1).

Encara que es parli de la publicació del 1926 com d'una reimpressió dels articles sobre Kierkegaard publicats a *La Revista* (J. ESTELRICH, «Kierkegaard en Espanya», p. 9) no és, sens dubte, la manera apropiada de referir-s'hi; puix que és una nova versió –per dir-ho així– feta a partir d'aquell material que Estelrich aplegà amb la intenció d'escriure un llibre sobre Kierkegaard i que no tingué l'oportunitat de publicar-lo sencer a *La revista*. En general, els assaigs d'*Entre la vida i els llibres* són més extensos i gaudeixen d'algunes correccions, llevat de la «Notícia bibliogràfica» que, si bé presenta algunes esmenes i addicions en les obres de Kierkegaard, li manquen dos apartats sencers, la qual cosa en menora copiosament el valor. Per això, decideixo fer aquí una excepció i citar la bibliografia segons la publicació de *La Revista* del 1919.

11. *Ibidem*, p. 74-75.

12. D'ençà que Estelrich escriví sobre les raons de la ruptura del compromís amb Regine ha corregut molta tinta en el món dels estudis kierkegaardians. Tesis de tota mena hi han estat defensades: des de la misogínia fins a la de la impotència sexual. Tanmateix, la tesi d'Estelrich, segons la qual Kierkegaard hauria deixat la seva estimada “Regina” a causa d'una incompatibilitat de temperaments i destins (espirituals, majorment) continua essent una de les més plausibles.

«Suggestiu, poètic, eloqüent, apassionat, imatjat, paradoxal, dialèctic, variadíssim, original, obscur: així és l'estil de Kierkegaard, que en el seu temps aparegué extraordinàriament estrany [...]. Disposa de mil maneres d'escriure; ara la frase bruscament es manifesta d'un cop sec, ara rellesca amb dolces fluències, ara s'eleva magnífica, ara barroquement s'entortolliga i s'aflama. Brolla, rabent, una imatge imprevista, i una altra, i una altra, que volten, giren, baixen i puguen, s'acaramullen com els condemnats a l'infern del Dant: Tumult que 's'aggira sempre nell'aria senza tempo tinta' [...]. Quan ha format un pensament, concloent o inicial, l'examina, el trosseja, el condensa, l'eixampla, el volatilitza, el torna a condensar, el col-loca en totes les positures, el passeja per tots els recons de l'anàlisi, i no acaba fins que no el té totalment exhaurit. La realitat no li basta; ha de multiplicar les possibilitats d'una idea, d'una teoria, encarnant-la en un subjecte humà, de caires infinits.»¹³

En aquest context, Estelrich dedica també unes línies a la pseudonímia, la qual defineix com una estratègia de fins diversos: avalar cadascuna de les visions presentades, amagar la timidesa de les pròpies confessions i, simplement, projectar la multiplicitat de cares de la rica personalitat de Kierkegaard: «La seva sensibilitat era un prisma, on les impressions, com la llum en aquell, es diversificaven i prenien tota la gama de les colors».¹⁴ Convé assenyalar que el fet que Estelrich parli de Kierkegaard, no com l'autor sinó com l'"spiritus rector"¹⁵ dels seus pseudònims és força innovador, sobretot si tenim en compte que la qüestió de la pseudonímia havia estat negligida en els estudis kierkegaardians durant anys. De tota manera, cauríem en l'error si penséssim que Estelrich estudia la pseudonímia tal com es fa avui dia, és a dir, en tot detall i amb independència de Kierkegaard com el seu autor últim. El nostre autor s'avança molt al seu temps, però no en deixa de ser fill i, com a tal, treballa els textos a la manera imperant de l'època.¹⁶

13. *Ibidem*, p. 100-101. A banda del domini de l'idioma, Estelrich constata també la gran estima que Kierkegaard tenia per la seva pàtria: «Oposat a Andersen –l'escriptor danès més universal– Kierkegaard resulta el més danès dels danesos. N'és de pura raça, i totes les coses essencials de la seva pàtria –paisatge, llengua– l'entendrien» (p. 103). De fet, Kierkegaard fou un dels primers a sol·licitar una dispensació al rei per a escriure la seva dissertació en danès, en comptes de fer-ho en l'acadèmic llatí com era el costum de l'època (Vegeu J. GARFF, *SAK. En biografí*, Copenhaguen: Gad, 2003, p. 168-169). En aquest context, no causa estranyesa el fet de trobar en l'obra de Kierkegaard nombrosos passatges en què es corrobora l'amor i l'orgull de l'autor per la seva llengua materna. Vegeu, per exemple, SKS NB7:41; i SKS 6, 450-451 (SKS: *Søren Kierkegaards Skrifter*. Copenhaguen: Søren Kierkegaard Forskningscenteret i Gad, 1997).

14. J. ESTELRICH: «S. Kierkegaard», p. 83.

15. *Ídem*.

16. No fa pas gaire que l'estudi de Kierkegaard gaudeix d'un corrent realment interessat en l'estratègia discursiva i l'estructura narrativa del text kierkegaardianà. Autors com Louis Mackey (*Kierkegaard, a Kind of Poet*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971; *Points of View: Readings of Kierkegaard*, Tallahassee, Florida State University Press, 1986), Roger Poole (*Kierkegaard, The Indirect Communication*, Charlottesville: University Press of Virginia, 1993) i Joakim Garff ("*Den Søvnløse*": *Kierkegaard læst æstetisk/biografisk*, Copenhaguen: Reitzel, 1995) o bé, en el nostre país, Begonya Sáez (*Søren Kierkegaard: La seducció ètica*, citat a la n. 5) han reivindicat una lectura literària de Kierkegaard, no solament com a complement de la conceptual sinó com a igualment significativa a l'hora de comprendre el pensament kierkegaardianà. També Francesc Torralba i Carlos Goñi han donat compte del tema, tot i que han pres la pseudonímia com una qüestió preliminar que aviat és bandejada per esguard d'una interpretació unitària de l'obra. Quant al primer, vegeu la introducció d'*Amor y diferencia. El misterio de Dios en Kierkegaard*. Barcelona: PPU, 1993, p. 19-51, i el seu últim treball dedicat enterament a la pseudonímia *Kierkegaard en el laberinto de las máscaras*, Madrid: Fundación Emmanuel Mounier, 2003. Pel que fa al segon, vegeu *El valor eterno del tiempo. Introducción a Kierkegaard*, Barcelona: PPU, 1996, p. 35-53.

Respecte a la bibliografia, Estelrich repassa alguns dels escrits de Kierkegaard per mitjà de la famosa teoria dels estadis de la vida: estètic, ètic i religiós. Així, són comentats alguns textos i, amb ells, els personatges que els il·lustren. En l'àmbit estètic, per exemple, la mirada es fixa sobre els personatges de l'esteta i el Don Joan de Mozart; el darrer és sovint comparat amb el mite del Comte Arnau, cada vegada que en surt l'ocasió o que l'exigència d'apropar Kierkegaard al lector català així ho demana. De fet, donar referències catalanes és un tret característic de l'autor. D'aquí ve que compari l'Østergade amb el passeig de Gràcia –com hem vist més amunt– o que al·ludeixi a Maragall en parlar de la gran estima que Kierkegaard, així com aquell, tenia pel Don Joan de Mozart;¹⁷ són petites pinzellades que no ajuden únicament a aclarir les temàtiques, sinó també a situar la cultura catalana en el context de l'europea.¹⁸

Esguardat aquest punt, Estelrich continua el seu assaig tot descrivint les característiques principals dels dos estadis següents: l'ètic i el religiós.¹⁹ La desesperació, la paradoxa i l'absurd com a signes de veritat, la distància entre Déu i l'home i la radical contradicció entre el cristianisme i el món de les ciències són alguns dels temes clàssics kierkegaardians que van sorgint al llarg del discurs. En no pas més de vint-i-cinc pàgines, Estelrich cita fragments de diverses obres de Kierkegaard: *La malaltia per a la mort*, *Temor i tremolor*, *Engrunes filosòfiques*, *Postil·la conclusiva i no científica...*; i això, sense comptar les constants citacions al *Diari* i els *Papers* i les referències a *O això o allò* de l'apartat anterior. Novament, però, cal subratllar que les citacions no tenen referència i que no totes s'enclouen entre cometes, la qual cosa desperta la sospita de si realment els innovadors coneixements d'Estelrich són originals o bé manllevats a altres fonts –tal com, de fet, suggereix la nota del primer assaig de *La Revista*: «Els elements primaris d'aquest estudi són trets d'algunes traduccions alemanyes i italianes de K., de diverses obres i assaigs de Brandes i Knud Ferlov, de A. Bärthold i Slataper, de Redaelli, de Unamuno, de Suarès, Jeannine, Le gendre, Coussange, etc.»²⁰

Unes planes més endavant, i a manera de síntesi, Estelrich comenta la famosa sentència kierkegaardiana «la subjectivitat és la veritat».²¹ L'autor sembla objectar a Kierkegaard que aquesta definició de veritat és massa subjectivista i desdenyosa de

17. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 128-129.

18. En el si d'una constant preocupació per les minories lingüístiques, i com a part de la seva tasca de divulgació dels ideals nacionalistes, Estelrich crea les oficines d'Expansió Catalana amb la intenció de donar a conèixer la cultura catalana a l'estranger. Com a exemple dels intercanvis culturals entre Catalunya i els països del nord d'Europa, Montserrat Corretger dona compte de la correspondència entre Estelrich i el poeta i director de la revista danesa *Hver 8 Dag*, Carl Kjermeier. Segons l'autora, «el 2.4.1920 el director danès incloïa a la seva revista l'article "En Herhjemme ukendt litteratur. Den Katalanske digtning og de katalanske Blomsterlege p. 5-6 [Arxiu Maseras] (...) El 1922, Alfons Maseras redactà un "Catalunya enfora. Dinamarca" per a la *Veu de Catalunya* [s/d, Arxiu Maseras] que glossava *Liv og Legende*, antologia internacional on Kjrmeier [sic] incloïa Maseras i Alcover traduïts al danès» (M. CORRETGER, «Alfons Maseras, col·laborador de Joan Estelrich entre 1919 i 1928», dins *Miscel·lània Joan Estelrich*, p. 134, nota).

19. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 129-154.

20. J. ESTELRICH, «El sentiment tràgic», p. 354. No sabem fins a quin punt l'aparell crític d'Estelrich és derivatiu. Caldria, per això, comparar els textos i fer un seguiment exhaustiu de cada referència i citació, la qual cosa ultrapassa els límits d'aquest article.

21. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 154-164.

l'objectivitat, àdhuc d'aquella que Kierkegaard més respectava: la revelació. Cal aclarir, però, que Estelrich malinterpreta aquí la tesi kierkegaardiana, ja que si «la subjectivitat és la veritat» no ho és pel fet que la veritat sigui *per al* subjecte i, per tant, subjectiva, sinó pel simple fet que és *en* el subjecte, és a dir, en la interioritat de l'individu que s'apassiona infinitament per ella. Per això, tota objecció a la tesi relativista o subjectivista de la veritat o bé al menyspreu al coneixement objectiu hi serà feta endebades, atès que Kierkegaard no és ni subjectivista ni va contra l'objectivitat, sigui aquesta de l'ordre que sigui: científica o divinal.²²

L'objecció, però, continua manifestant-se al llarg del discurs i pren radicalitat en la visió de la suprema antítesi kierkegaardiana: «o la concepció humana racional o la cristiana paradoxal, o l'Humanisme o el Cristianisme, o l'Univers amb l'home o Déu».²³ Si bé és cert que Kierkegaard insisteix i persisteix a remarcar l'abisme i la distància absoluta entre Déu i l'home, no és menys cert que també es preocupa de fer-nos-hi veure la relació i les problemàtiques que origina. Vet aquí el *quid* de la qüestió kierkegaardiana, precisament el *com* un individu existent pot relacionar-se amb la veritat del cristianisme. Tot i així, Estelrich no sembla veure'n més que les extremitats i accentuar-ne la oposició. Per això, i després d'interpretar la defensa kierkegaardiana de l'individu com un total rebuig de les categories sociocomunitàries i, en conseqüència, d'acabar per fer de Kierkegaard un individualista a ultrança, el nostre autor clou l'assaig amb una conclusió força adversa i bastant distanciada d'aquell primer encís sentimental:

«Sigui'ns permès també, si més no per a esvaire un xic el malefici de l'eloqüència passional kierkegaardiana, de presentar la contrapartida d'aquesta ànima del nord, per l'estil de Suarès quan volia sintetitzar-la en la personalitat, també exasperada, d'Ibsen.

L'esperit nòrdic és feixuc; l'esperit nòrdic té una "inclinació pedant als casos de consciència" i pateix el prurit de sinceritat i originalitat. Així se'ns manifesta en Kierkegaard i en els literats que va influir. L'ànima, en el Nord, no podria mai dir-se "*psyché*"; allà la consciència no és un jutge, sinó un botxí; allà la intel·ligència, "sovint doctoral", no és ràpida, ni lluent, ni aguda, ni vibràtil, ni s'imposa per la vivacitat, com al Migjorn, sinó pel que té d'aclaparadora i gràvida. Allà la solitud és estimada com si fos la salvació; allà la vida superior és un exili de la terra; allà el secret de la potència està en la puresa glacial. Aquí, entre nosaltres, ben altrament, són càlides les ànimes pures; i aquesta terra "amb tot lo que s'hi cria" –que diu Maragall–, aquesta terra "és nostra pàtria" i àdhuc "una pàtria celestial" voldríem fer-ne.»²⁴

22. És més, Kierkegaard parla, en tot moment, d'una veritat eticoreligiosa que no té res a veure amb la veritat objectiva de les ciències i que, per tant, no treu ni afegeix res a aquesta. Sempre que l'objectivitat no pretengui conquerir l'àmbit que li és vedat –l'existència de l'individu– s'entendrà bé amb Kierkegaard. Una altra cosa serà quan pretengui governar el regne respecte al qual no és sobirana, aleshores sí que la defensa de la subjectivitat i la irreductibilitat de l'individu se li tiraran al damunt amb la força de mil exèrcits.

23. *Ibidem*, p. 163.

24. *Ibidem*, p. 165-166.

En el si d'una distinció de temperaments entre la gent del nord i la de migjorn més que qüestionable –distinció, per altra banda, força unamuniana i fruit d'una perspectiva romàntica–, Estelrich parla de Kierkegaard com un pensador «tràgic per essència i per potència», «fanàtic del jo, monoteïsta del jo» que «menysprea els goigs de la vida», com si fossin una negació o un obstacle i que, per això, somnia el migjorn: «Kierkegaard, *viking* de la pensa, debades es disfressa de Sòcrates –petit Plató ridícul, li han dit... És la il·lusió de copsar la claror, el gran tresor, la llum de Goethe moribund». ²⁵ En fi, tot un seguit de qualificatius que ja revelen un cert desencís per la figura del «més infeliç» i que donen lloc al segon dels assaigs.

El segon dels assaigs: Kierkegaard i el pensament nòrdic

«Ja amb perfecta objectivitat, erudit només, i més ben documentat», ²⁶ el segon dels assaigs sobre Kierkegaard és publicat en bona part a *La Revista*, un any més tard, el 1919. D'extensió més breu i limitat a una àrea d'estudi més específica, l'escrit tracta d'aquells pensadors i/o literats que o precediren Kierkegaard, o en foren els contemporanis, o en continuaren ferventment les idees.

D'aquesta manera, el nostre autor esmenta Holberg com l'iniciador de l'ambient intel·lectual de l'època en què Kierkegaard i alguns coetanis seus, com ara el professor Poul Martin Møller, l'especulatiu Sibbern o el teòleg i reformador Grundtvig, entre altres, bastien llurs teories i sistemes. Guiat per les idees de pensadors com Pascal, Kant i Lessing, Kierkegaard reaccionava contra el pensament especulatiu de l'època –afirma Estelrich–, bo i reclamant les “raons del cor” de Pascal i la primacia de la raó pràctica kantiana. També li plaïa la lectura dels dos filòsofs fraters: Hamman i Jacobi, en els quals «ressorgia el misticisme contra les conclusions del racionalisme negatiu». ²⁷ Quant al primer, Estelrich n'assenyala la similitud amb l'esperit profund i pietós de Kierkegaard, ultra l'estil per imatges i símbols que tant fa recordar el caràcter i el llenguatge kierkegaardians. De sorprenent equivalència és també l'actitud de Jacobi vers la filosofia:

«Fou pensador perquè volgué explicar-se a ell mateix la seva pròpia natura, la seva vida íntima; no per donar un sistema a les escoles. La vera filosofia és la personal i qualsevol altra, destinada només a la càtedra, a tema de tractats o de discursos, ja no és gens filosofia, ni té valor ni esperit vital [...] Es declara contra l'“Aufklärung”, contra el dogmatisme racionalista, que era la potència del seu temps. –Així Kierkegaard, paral·lelament.» ²⁸

25. *Ibidem*, p. 168-169.

26. *Ibidem*, p. 67.

27. *Ibidem*, p. 174.

28. *Ibidem*, p. 175.

Segons Estelrich, Jacobi influencià Kierkegaard, i tal vegada aquesta influència actuà també com a mitjancera d'una altra, la de Pascal. Ambdós, i Kierkegaard com llur continuador, foren autèntics «doctrinaris del sentiment»²⁹ que relativitzaren el poder absolut de la raó i reclamaren les vies de la fe com les úniques en què l'absolut podia entrar en el nostre pensament.

«Són consideracions comunes a totes les doctrines de la creença que cap filosofia, com la del sentiment, no ens fa més paleses les tenebres de la ignorància nostra; que el llenguatge ens dissimula aquestes tenebres, perquè creiem tenir copsada la intel·ligència de les coses quan n'hem organitzats els signes d'expressió; que, si intentem reduir el món, la vida, el pensament, a un sistema, no fem sinó substituir a la realitat, que roman misteriosa, una col·lecció de signes intel·ligibles i còmodes.»³⁰

No obstant això, caldria matisar un xic les anàlisis d'Estelrich, car ni Kierkegaard estava tan influenciat per Jacobi³¹ ni tots els «doctrinaris del sentiment» tenien mateixa doctrina.³² En general, el que trobem aquí és, més aviat, una visió força unamuniana de la història de la filosofia, segons la qual hi ha dues clares i distintes línies de pensament: la metafísica i l'existencial.

Però els anomenats «doctrinaris del sentiment» no foren els únics que exerciren influència sobre Kierkegaard, pensa Estelrich. El nostre autor n'amplia el ventall i esmenta Schelling i la filosofia romàntica, Schleiermacher i la tendència de l'època a reconciliar filosofia i religió, i, sobretot, Hegel i el seu sistema, pensador que influí granment Kierkegaard, per bé que també en fou l'acèrrim enemic i, a voltes, un autèntic cap de turc en la seva obra.³³ Aquests pensadors i altres com els hegelians danesos, tant l'introduïdor del hegelianisme a Dinamarca, Johan Ludvig Heiberg, com el representant del projecte de la teologia especulativa, Hans Lassen Martensen, tingueren influència en Kierkegaard –sosté Estelrich–, tot i que la seva fou ben contrària a l'anterior, car eren influents per via negativa, és a dir, com a blanc de les crítiques aferrissades de Kierkegaard contra l'especulació i la confusió moderna. I especialment ho eren aquells hegelians danesos que, com Martensen, tenien el mal costum d'aplicar els resultats filosòfics de Hegel a la teologia. Al capdavall, l'interès de Kierkegaard no era filosòfic sinó eticoreligiós i els seus contem-

29. *Ibidem*, p. 176.

30. *Ibidem*.

31. N'és una bona prova l'enfrontament que hi té Climacus, pseudònim de la *Postil·la conclusiva i no científica*, amb referència al tema del *salto mortale*. Segons aquest autor, Jacobi no comprengué del tot en què consistia realment el salt, ja que, i a diferència de Lessing que el situava en un acte d'aïllament individual, Jacobi en féu tema i acabà així situant-lo just allí on més li dolia, en l'objectivitat. Vegeu el capítol II de la primera secció de la segona part de la *Postil·la*: «Tesis possibles i reals de Lessing».

32. En aquest sentit, l'expressió «doctrinaris del sentiment» té aquí el mateix estatus que aquella altra de «les filosofies de l'existència o l'existencialisme», ja que ambdues comprenen sota un mateix mot diferents filosofies que, si bé comparteixen temes, no tenen, per això, cosmovisions comunes ni tampoc mètodes comuns.

33. La majoria de les crítiques adreçades a Hegel són una manera –molt kierkegaardiana– d'anar indirectament contra el hegelianisme danès. Per a més detall, vegeu el recent i complet treball de J. STEWART, *Kierkegaard's relation to Hegel reconsidered*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

poranis hegelians no feien altra cosa que confondre l'esfera abstracta de la lògica amb l'esfera eticoreligiosa de l'existència.³⁴

«Aquell cristianisme s'havia anat tornant, del punt de vista de Kierkegaard, una rutina de la pensa i no una convicció assolida per l'individu. I si l'església oficial emparava aquest cristianisme rutinari, era perquè li permetia de servir la tutela sobre les ànimes febles. Per dir-ho amb pocs mots, regnava dins l'església, gràcies al hegelianisme, la dolça beatitud dels devots d'abstraccions, que irritava a Kierkegaard.»³⁵

La confusió entre filosofia o ciència i religió ja feia temps que es gestava –recordem els “casos Galileu” o bé l'origen mateix del projecte teològic medieval; també Estelrich en repassa alguns dels episodis amb Grundtvig i el bisbe Mynster com a protagonistes. Però, en Kierkegaard, el contenciós assumpte pren tot un altre caire, pensa Estelrich, car «no s'havia presentat mai [...] un home que combatés l'església oficial en nom d'un cristianisme superior, com la combatia Kierkegaard quan, contra l'església oficial uniformadora, imposadora de la creença, exigia que cadascú fes, en qüestions de fe, la pròpia tria personal, acceptant la paradoxa cristiana o renegant-ne clarament».³⁶

Després de referir-se breument a alguns dels seguidors que participaren d'aquesta peculiar escomesa kierkegaardiana (Harald Høffding i altres), Estelrich dedica un capítol més literat i para esment en Ibsen. Segons l'autor, és en els drames d'Ibsen on Europa féu la descoberta de l'ànima escandinava de Kierkegaard i trobà personificat aquell recalcitrant individualisme septentrional. Abans que coneguéssim l'existència de la vigorosa protesta de Kierkegaard, doncs, Ibsen ja se'ns revelava com un defensor de l'individu contra la massa i contra tot allò que l'anivellava en pro d'uns interessos socials i de benestar:

«Aquesta és la idea cardinal de les seves tragèdies culminants, “Brand” i “Peer Gynt”, on s'exigeix a cada individualitat que sigui sincera amb si mateixa, que mantingui fins a la fi la pròpia afirmació. En tots els seus drames trobem l'home que lluita desesperat sens poder tornar enrera; però en “Brand”, especialment –que significa en llengua danesa això mateix que significa en català “brandó”–, Ibsen simbolitza la seva intenció de calar foc a les ànimes somortes, i en la lluita que consumeix Brand, Ibsen vol descriure l'oposició produïda a la seva terra, entre els pastors independents i l'església de l'Estat, entre el cristianisme ideal i el cristianisme oficial.»³⁷

34. Sorpren gratament que Estelrich esmenti aquí el paper que van jugar els hegelians danesos en la vida i en l'obra de Kierkegaard, atès que és un tema poc estudiat fora de Dinamarca, encara ara en l'actualitat. Cal donar compte, però, d'una singular excepció: *Kierkegaard frente al hegelianismo* (Valladolid: Universidad de Valladolid, 1996), estudi de Jaime Franco Barrio, en què el hegelianisme de l'època de Kierkegaard és pres en consideració.

35. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 183.

36. *Ibidem*, p. 184.

37. *Ibidem*, p. 191.

Estelrich esmenta també la influència –ja notada per molts crítics– de Kierkegaard en el *Brand* d'Ibsen³⁸ i comenta, a tall de nota, que Henri Delacroix tenia la intenció d'estudiar-la, però que malauradament se'n desdís per motiu d'altres interessos.³⁹ Poc sabia, llavors, que temps més tard molts serien els estudiosos que, com ell, prendrien en consideració el tema.⁴⁰ Finalment, i com a part de la influència exercida per Kierkegaard sobre el món de la literatura nòrdica, el nostre autor fa menció de George Brandes com un dels principals deixebles i cita altres escriptors escandinaus que, d'una manera o altra, segueixen Kierkegaard en la seva lluita contra el cristianisme oficial o bé preferiren retre-li homenatge en el culte a l'individu per damunt de tot dogmatisme i convenció: Björnson, Jonas Lie, Kielland, Arne Garborg, Giellerup, Henrik Pontoppidan i Knut Hamsun, entre els principals. Fora d'Escandinàvia, Estelrich dedica tot un capítol a l'únic que –segons el nostre autor– Kierkegaard influencià, exceptuant el protestantisme alemany, el pensador basc Miguel de Unamuno.

«Fa prop de tres anys i mig, a Mallorca, Miguel de Unamuno conversava, millor dit, monologava i deia:

–La darrera vegada que vaig morir fou l'any 1855, a Copenhaguen; nomia Søren Kierkegaard.

–I abans? –algú dels presents hagué de demanar-li.

–Abans m'havia dit Iñigo de Loyola.

–I abans?

–Abans –saltà un altre–, abans Pau de Tarsos.

–No; que això ja fóra massa –advertí– si no ho recordem malament, Miguel de Unamuno».⁴¹

Amb aquesta anècdota, Estelrich endega l'estudi de la relació entre Miguel de Unamuno i, el seu germà del nord, Søren Kierkegaard, relació que ha estat motiu de moltes línies i de no poques disputes. A banda de la controvèrsia sobre la fidelitat de les citacions d'Unamuno,⁴² els principals intèrprets, tant de l'obra de Kierkegaard com de la d'Unamuno, es pregunten pel tipus de vincle que s'estableix entre ambdós autors: Influí realment Kierkegaard en Unamuno o es tracta, més aviat, d'una

38. Entre ells, George Brandes i el mateix Unamuno: «El nombre de Ibsen suscita en mí, desde luego, el nombre, entre nosotros casi desconocido, del espíritu humano que más hondamente influyó en el suyo, el de Soeren Kierkegaard, alma congojosa que acuñó con su sello ardiente a toda la juventud espiritual de la Dinamarca y la Noruega de mediados del siglo último (...) Brand, el Brand ibseniano, es su reflejo en el arte dramático, y cuanto dure Brand durará Kierkegaard» (M. de UNAMUNO, «Kierkegaard e Ibsen», dins *Mi religión y otros ensayos breves*, Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1955, p. 52-53).

39. *Ibidem*, p. 192.

40. Vegeu, per exemple, a Espanya, J. FRANCO BARRIO, «Kierkegaard en el *Brand* de Ibsen», *Estudios Agustinos*, vol. 25, núm. 1, 1990, p. 47-87.

41. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 203.

42. P.L. LANDSBERG, «Reflexiones sobre Unamuno», *Cruz y Raya*, vol. 31, 1935, p. 7-54; F. MEYER, «Kierkegaard et Unamuno», *Revue de Littérature Comparée*, vol. 29, 1955, p. 482; i J.C. LAGO BORNSTEIN, «Unamuno y Kierkegaard: dos espíritus hermanos», *Anales del Seminario de Metafísica*, vol. 21, 1986, p. 59-71.

coincidència i d'una, així anomenada per molts, germandat espiritual?⁴³ Sigui com sigui, Unamuno trobà en el danès molt més que un filòsof o un pensador; hi trobà un home “de carn i os”; una ànima rebel que, com la d'aquell, reclamava autèntics individus que tinguessin el coratge de viure i actuar d'acord amb llurs ideals més preuats. Estelrich ho expressa en aquests termes:

«I veiem, ara, Miguel de Unamuno, que recull l'herència ètnica d'Iñigo de Loyola i l'abat de Saint-Cyran, i va a nodrir-se en l'obra obscura de Kierkegaard, cercant-hi arguments i inspiracions, assimilant-se'n l'esperit paradoxal, penetrant en “l'eixida desesperada” de la religió, així com l'entenien aquell home, “-i tan home-”, aquell “germà”, aquell esperit “més carregat de saviesa que de ciència”, que és, segons Unamuno, el pensador danès, classificat, per ell, entre els pocs éssers de carn i os que tingueren el sentiment tràgic de la vida.»⁴⁴

Tanmateix, el nostre autor fa observar que Unamuno no és, per això, un imitador de Kierkegaard. El pensador basc té idees pròpies i moltes vegades s'allunyen de les del danès, per exemple, quan concep una “redempció col·lectiva”⁴⁵ o quan dóna importància al tema de la immortalitat. Més que en les idees, Unamuno s'emparenta amb Kierkegaard en l'actitud. Segons Estelrich, «Unamuno, com tots els bascos essencials, està molt lluny, tal volta en el pol contrari, de la llatinitat. És, en aquest sentit, una consciència nòrdica, un esperit feixuc, una intel·ligència reconcentrada».⁴⁶ Aquí, el nostre autor retorna a la coneguda distinció entre les gents del nord i de migjorn del primer assaig. Gairebé en termes de “raça”, Estelrich parla d'Unamuno com d'algué que quedà fascinat per Kierkegaard a causa del seu tarannà nòrdic; però el que no diu és per què Pío Baroja –un altre basc– no en quedà en absolut, sinó que, per contra, considerà Kierkegaard un tipus «tan trist com el seu cognom»: «Severo cementerio».⁴⁷ De tota manera, i per més que sigui un basc que no

43. Pel que fa als defensors de la influència, vegeu P. MESNARD i R. RICARD, «Aspects nouveaux d'Unamuno», *La vie intellectuelle*, vol. 14, núm. 2, 1946, p. 112-139; A. GUY, «Miguel de Unamuno, pèlerin de l'absolu», *Cuadernos de la cátedra Miguel de Unamuno*, vol. 1, 1948, p. 75-102; L.S. GRANJEL, *Retrato de Unamuno*, Madrid: Guadarrama, 1957; i A. SÁNCHEZ BARBUDO, *Estudios sobre Unamuno y Machado*, Madrid: Guadarrama, 1959. Quant a la coincidència o la germandat espiritual, vegeu J.A. COLLADO, *Kierkegaard y Unamuno. La existencia religiosa*, Madrid: Gredos, 1962; J.D. GARCIA BACCA, «Kierkegaard y la filosofía contemporánea española», citat a la n. 3; J.L. ABELLÁN, «Influencias filosóficas en Unamuno», *Insula*, vol. 181, 1961, p. 11; J. USCATESCU, «Unamuno y Kierkegaard o la interioridad secreta», citat a la n. 3; novament J.C. LAGO BORNSTEIN i A.M. TORNOS, «Sobre Unamuno y Kierkegaard», *Pensamiento*, vol. 18, 1962, p. 131-146.

44. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 205.

45. *Ibidem*, p. 207.

46. *Ibidem*, p. 209.

47. P. BAROJA, *El gran torbellino, Obras completas*, vol. V, Madrid: Biblioteca Nueva, 1948, p. 1125-1126. També Estelrich enceta el seu primer assaig amb una traducció similar del cognom de Kierkegaard: «jardí d'església, cementiri» («S. Kierkegaard», p. 69). De fet, aquesta manera de referir-se a Kierkegaard esdevindria tot un clixé a l'hora d'introduir-lo com a autor, especialment a Espanya, on en romandria per molts anys. Cal desmitificar, però, la malaurada morbositat que s'ha creat a propòsit del seu cognom, car una anàlisi més detallada de l'assumpte revela que Kierkegaard era així anomenat a causa de la seva família paterna, la qual era arrendatària d'una de les propietats de l'església del poble de Sædding, Jutlàndia. Si bé pot tenir també l'accepció de cementiri, el veritable significat del nom «Kierkegaard» prové, doncs, dels camps (*gaard*) adjacents a l'església (*kirke*) que la família de Kierkegaard solia arrendar i, per tant, té com a significat «terra o terres de l'església».

veneri Kierkegaard i, per consegüent, posi en qüestió la tesi d'Estelrich, Baroja sembla recolzar una tal distinció en afirmar que «el pensament de Kierkegaard és una manera de pensar que existeix entre protestants i que no es pot donar entre nosaltres, que tenim una tradició catòlica i llatina». ⁴⁸ És per aquest motiu que Kierkegaard quedà ignorat en els països meridionals –pensa Estelrich–, justament perquè les seves idees no ens són familiars i no les sentim com a nostres. Vet aquí perquè Unamuno es quedà tot sol en la professió de les seves, d'idees, perquè, «–malgrat que, segons ell, el seu sentiment tràgic de la vida, és el sentiment tràgic dels espanyols– [a ningú no] han interessat profundament les seves idees religioses». ⁴⁹

Com a colofó d'aquest assaig, Estelrich afegeix, per acabar, una bibliografia comentada de Kierkegaard. Sobta, de bell antuvi, la documentació que brinda, i no té res a envejar a algunes de les bibliografies que, actualment, trobem en la literatura secundària espanyola: a part d'oferir un bast llistat de les obres –els títols de les quals són citats en l'original i, endemés, ben traduïts–, ⁵⁰ Estelrich aporta extensos apartats sobre els estudis i les traduccions de l'obra del pensador danès. Amb tot, hi trobem algunes inconsistències: no tots els títols són citats en l'original, alguns escrits són més comentats que altres i falta donar compte d'alguns discursos, obres i articles. ⁵¹ Així mateix, també trobem algunes faltes en el danès i lleus errors en la citació d'alguns dels estudis. Però, això no obstant, podem dir que la “Bibliografia de S. Kierkegaard” és força completa i d'una precocitat extraordinària; sobretot, si hom té en compte l'època en què fou escrita, quan feia ben poc que l'edició íntegra de les obres de Kierkegaard s'havia editat (*Søren Kierkegaards samlede Værker*, 1901-1906) i tot just començava la del *Diari* i els *Papers* (*Søren Kierkegaards Papirer*, 1909-1948). ⁵²

48. P. BAROJA, *Las horas solitarias*, Madrid: Rafael Caro Raggio, 1918, p. 238.

49. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 210.

50. Tal vegada, sembla excessiu lloar Estelrich per tan poca cosa. Al cap i a la fi, citar els títols de les obres en llengua original i traduir-los com cal no és empresa àrdua; però, considerant l'estat de les bibliografies espanyoles, la lloança a Estelrich ho és tot menys excessiva. Són ben pocs els especialistes que s'aventuren a citar les obres en la llengua original, i els pocs que gosen fer-ho, acaben pagant l'atreviment. A tall d'exemple, esmentaré el cas de José Luis Cañas qui, en les referències bibliogràfiques de la seva única i recent obra sobre Kierkegaard, dóna com a títol original d'*El punt de vista sobre la meua activitat com a escriptor*: «Synspunktiel for min forfattervirksomhed [sic]» (J.L. CAÑAS, *Søren Kierkegaard. Entre la immediatesz y la relación*, Madrid: Trotta, 2003, p. 122), quan el veritable original és: *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. La possibilitat que es tracti d'una simple errata queda totalment rebutjada quan en una de les notes de l'aparell crític veiem repetida la falta (p. 12). Curiosament, aquest estrambòtic error ja fou comès, amb anterioritat, pel traductor o editor al castellà de l'obra en qüestió, i d'aquí, segurament, prové la relliscada de Cañas (S. KIERKEGAARD, *Mi punto de vista*, trad. José Miguel Velloso, Buenos Aires: Aguilar, 1959).

51. Ni els *Dos discursos en ocasió de la comunió del divendres*, ni el *Discurs edificant* del 1950, ni els tres pietosos d'*Els lliris del camp i les aus del cel*, ni el de *La immutabilitat de Déu* són presos en consideració per l'autor. Així mateix, petits escrits, com ara *Dels papers d'algú que encara és viu*, «La crisi i una crisi sobre la vida d'una actriu», *Una ressenya literària*, els *Dos petits tractats etico-religiosos*, entre altres, i, en general, els articles del principi de l'autoria (publicats a *Kjøbenhavnens flyvende post*) i aquells que s'hi relacionen (publicats a *Fædrelandet*) tampoc no hi són considerats. Cal remarcar, però, que en l'edició de 1926, Estelrich corregirà alguns dels errors comesos i ampliarà considerablement alguns dels comentaris de les obres.

52. És important fer notar que les edicions del *Diari* i dels *Papers* es fan segons la publicació, ja existent, dels papers pòstums de Kierkegaard. *Af Søren Kierkegaards efterladte Papirer*, edició de vuit volums realitzada entre el 1869 i el 1881 per H.P. Barford i H. Gottsched, que recull el diari i els papers de Kierkegaard del període del 1833 al 1855. De tot això en parla a bastament Estelrich en la seva bibliografia.

Estelrich introdueix la seva bibliografia dient que l'obra de Kierkegaard és «un aplec multiforme de dissertacions apassionades, tries de pensaments, articles i sermons imaginaris, fragments autobiogràfics, obres doctrinals, ampliacions de temes, retorns a les tesis abandonades, resums de les idees fonamentals definitives...».⁵³ No és fins fa poc que una concepció així de l'obra de Kierkegaard s'ha començat a prendre en consideració a Espanya, on tothom l'ha estudiat en el marc, precisament, d'una de les seves alternatives, o com a estètica o bé com a religiosa; però mai en el seu complex conjunt i tenint-ne en compte tots els vessants. Per no parlar de la poca atenció que sovint hom ha parat als seus diaris i papers.⁵⁴ Però, vés per on, Estelrich la hi posà, i en els anys vint, quan gairebé ningú no coneixia Kierkegaard ni n'havia sentit a parlar, el nostre autor ja començava a escriure sobre la seva figura i en donava un llistat de l'obra.⁵⁵

Pel que fa als estudis, Estelrich fa una selecció de les obres més importants, segons l'idioma: en danès, s'hi destaquen autors com Fredrik Petersen i W. Rudin –tot i que escrivien en noruec i suec respectivament–, Brandes, Høffding, Chr. Jensen, Carl Koch i P. A. Rosenberg;⁵⁶ en alemany, els noms d'Albert Bärthold –com a principal–, Gerhard Niedermayer i Olaf Peder Monrad ocupen el gruix de la secció; en francès, de no tan copiosa recepció, només s'hi fan ressaltar els articles de B. Jeannine, Victor Deleuran i Delacroix; finalment, i en la secció italiana, Estelrich fa menció del projecte de Luigi Redaelli, qui havia anunciat d'ocupar-se difusament, amb Ettore Zoccoli, de Kierkegaard en una obra, però de la qual el nostre autor ignora l'existència, i en els repertoris bibliogràfics tampoc no s'hi fa esment.

Quant a les traduccions, Estelrich inclou la més completa i recomanable versió alemanya realitzada per Gottsched i Schrempf, i també altres de caràcter individual

53. J. ESTELRICH, «Bibliografia de S. Kierkegaard», *La Revista*, vol. 5, núm. 85, 1919, p. 106-108.

54. Francesc Torralba ha denunciat aquesta falta d'atenció en la majoria dels seus treballs sobre Kierkegaard.

55. La precocitat d'Estelrich amb relació als estudis de Kierkegaard sorprèn en doble mesura quan se sap que els dos assaigs foren escrits a l'edat de 23 anys.

56. Amb referència a Høffding, convé subratllar que Estelrich havia fet una traducció fragmentària d'un dels seus discursos, concretament, el que pronuncia a la Universitat de Copenhagen en commemoració del centenari del naixement de Kierkegaard (cf. «Søren Kierkegaard», *Quaderns d'estudi*, vol. 1, núm. 1, 1918-19, p. 87-94). Confesso que desconec el grau de coneixement de danès del nostre autor. Tanmateix, i tenint present tant aquesta traducció com la dels títols de les obres de Kierkegaard o la dels conceptes que de tant en tant van sorgint en els assaigs, m'inclinaria a pensar que no era del tot baix. De tota manera, fa de mal dir, atès que el discurs de Høffding ja havia estat traduït al francès (*Revue de Métaphysique et de Morale*, vol. 21, núm. 6, 1913, p. 713-732) i gairebé tots els fragments de l'obra de Kierkegaard que cita Estelrich eren o bé traduïts a idiomes més propers o bé citats en estudis de més fàcil accés.

Motivada especialment per aquesta i altres qüestions entorn de la vida d'Estelrich, vaig mirar de posar-me en contacte amb Isabel Graña qui, molt amablement, em trameté documentació que ajudà a aclarir el misteri. D'una banda, en una carta adreçada a Joan Alcover, Estelrich parla de la traducció d'obres d'aquell realitzades a l'estranger, i escriu: «L'amic Kjersmeier m'envià també un exemplar de la seva traducció. No conec tampoc ningú que'n pugui fer una bona traducció exactament literal. Els pocs coneixements que jo tinc del danès, per retirances a l'alemany, només em serveixen per donar-me compte del contingut, sense poder-lo traduir literalment» (Carta datada el 24 de febrer del 1920. El document pertany a l'arxiu personal de Joan Alcover i Maspons, propietat de l'Obra Cultural Balear i dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, Palma de Mallorca). D'altra banda, en un *curriculum vitae* escrit per Estelrich al final de la seva vida, el danès no consta com a idioma de la seva coneixença. (El document pertany a l'arxiu personal de Joan Pons i Marquès, Palma de Mallorca).

Tot això fa pensar que, si bé en tenia nocions, Estelrich no la coneixia pas, la llengua danesa, i, per tant, no en podia haver traduït cap discurs. Deduïm, doncs, que la traducció fragmentària del discurs de Høffding és indirecta, feta probablement de la versió francesa. Aprofito l'avinentesa per agrair a Isabel Graña el seu ajut i el seu interès.

que són dignes de la seva consideració. Després d'oferir una sola traducció francesa, el nostre autor passa directament a comentar les italianes, entre les quals posa en relleu les traduccions d'extractes d'obres de Kierkegaard de Knud Ferlov i Redaelli. Per acabar, *Prosas de Søren Kierkegaard* del 1918, l'única traducció castellana citada i existent en aquell temps, és justament criticada per Estelrich, qui la descriu de la manera següent:

«*Prosas de Søren Kierkegaard*. Editorial-América, 1918. Conté els parlaments de l'àpet de "In vino veritas", "El més infeliç", troços dels "Diapsalmata", i pensaments sobre la "Estètica del matrimoni", quasi tot evidentment traduït –i amb moltes imperfeccions, per cert– de la versió italiana de Knud Ferlov. Això va precedir del parlament de H. Höffding a l'Universitat de Copenhaguen en ocasió del centenari de K. i de l'estudi de H. Delacroix publicat, com el parlament de Höffding, a la *Revue de Métaphisique et de Morale*. Els editors creuen ingènuament que "Søren Kierkegaard, traducido por Alvaro Armando Vasseur, multiplica su valer ante el público de Hispano-América"; i el traductor adverteix de bell principi: "Ofrezco al lector algunas páginas que escribiera, ha poco más de media centuria, en una existencia anterior. Entonces vivía en Dinamarca, y me llamaban Søren Kierkegaard". Ja no és sols, l'Unamuno que estigué encarnat en el pensador danès! –Aquesta traducció fatal, justament criticada per E. Diez-Canedo a la plana literària del diari *El Sol*, contribuirà sense dubte a què Kierkegaard sigui mal conegut.»⁵⁷

Recapitulació i valoració

Abans de passar a fer una valoració dels estudis d'Estelrich sobre Kierkegaard, faríem bé d'escoltar la que Estelrich mateix en fa; car, al capdavall, n'és ell l'autor, per bé que la seva valoració no sigui, per això, l'única, ni tampoc la més encertada.

«Ara, a distància, sospesats els defectes segurs i els mèrits possibles, crec tanmateix que aquests escrits poden donar una idea viva de Kierkegaard, més i tot potser que qualsevol dels estudis existents, parcials o tendenciosos. Mancant-hi molta cosa –sobretot en la part d'evolució del sentiment religiós de Kierkegaard, de tan copiosa producció– els seus temes essencials hi són posats en gran relleu [...] Crec també –deixant de banda la meva posició personal adversa, que no compta per res– que l'assaig sobre "el més infeliç" conserva la seva força primerenca i que, en general, pot ésser instructiva, en els nostres temps, la coneixença de Kierkegaard. Els qui voldran aprendre, amb profit i sense espant per la mole dels seus escrits, alguna cosa d'ell, hauran d'esforçar-se primer a destriar, com fou el meu propòsit, els aspectes individuals de la seva personalitat. En tornar a veure aquests fulls oblidats, he hagut de constatar novament la seva potència. Trobem en Kierkegaard, en el seu

57. J. ESTELRICH, «Bibliografía», p. 108.

estat primari, tal com surten de la consciència, moltes de les preocupacions de l'ànima contemporània. Siguin les que siguin les conviccions o els dubtes amb què ens hi acostem, ens serveix de seriós estímul. No cal, per això, participar en les seves creences; basta haver-nos preguntat honestament si ens hem de guiar en la vida per un ideal, per una fe, pels manaments de l'ètica religiosa.»⁵⁸

Això escrivia Estelrich el 1926, any en què els dos assaigs sobre Kierkegaard es publicaven com a part integrant del llibre *Entre la vida i els llibres*. Potser avui, passat el temps i gastada un xic la memòria, no sembla tan innovador el treball d'Estelrich sobre Kierkegaard. Al capdavant, Kierkegaard és ara un pensador famós –encara que ho sigui en concepte de “pare de l'existencialisme”– i gaudeix de molts articles i llibres que versen sobre la seva vida i pensament.⁵⁹ Però el 1918 –any de publicació del primer assaig a *La Revista*– la figura de Kierkegaard era gairebé desconeguda per tothom, i ho era especialment a Espanya, on els seus estudis no havien ni despuntat i només es disposava de la ja referida i precària traducció de Vasseur.⁶⁰ Per consegüent, i a pesar de tot el que li manca, a saber, l'estudi de bona part de les obres de Kierkegaard (especialment de les més religioses –com ell mateix apunta), referències bibliogràfiques en el text i, en general, més rigor científic a l'hora de tractar del pensament i de la vida del danès, podem afirmar que els dos assaigs sobre Kierkegaard, més la notícia bibliogràfica, són estudis d'una gran vàlua; i ho continuaran essent, malgrat que hom es prengui seriosament la sospita –més amunt indicada– que l'erudició d'Estelrich no és original sinó, més aviat, de segona mà i, per tant, derivada d'altres fonts. És cert que els estudis d'Estelrich sobre Kierkegaard són fruit de no pocs manlleus: la imatge de «El més infeliç» i la visió pessimista i malenconiosa de Kierkegaard són pròpies d'Unamuno; les reflexions i els temes kierkegaardians són, més aviat, prestats d'altres estudis, com ara els de George Brandes, Harald Høffding i, en general, els de la tradició investigado-

58. J. ESTELRICH, «S. Kierkegaard», p. 67-68.

59. Estelrich mateix vaticinava que Kierkegaard seria el filòsof del segle XX com a origen i pare de l'existencialisme: «Entre les poques satisfaccions [com a escriptor] que jo he tingut, hi ha la d'haver entrellucat, ja fa gairebé vint anys [1918], ai las!, la voga que el filòsof danès Kierkegaard assoliria en el món modern. Ara que es posa de moda temo per la integritat i la fidelitat al pensament de Kierkegaard» (J. ESTELRICH, «Retorn a Kierkegaard: Experiència i elogi de la solitud», *La nostra terra*, Any IX, núm 98, Mallorca, abril de 1936, p. 132). Temor que tingué, més tard, com a objecte els corrents més ateus de l'existencialisme: «Esas derivaciones del existencialismo, a lo Sartre, meramente literarias o fomentadoras de la desesperación, no nos sirven [...] Ni que decir tiene que toda mente sensata rechaza (lo he denunciado ya algunas veces) el existencialismo de salón y alcoba, de teatro y novela, con sus excesos escatológicos y pornográficos que dejan tamaño al envejecido sobrerrealismo; para nuestros cronistas no hay más existencialismo que el que irradia del “boulevard” [...] Si Kierkegaard resucitara, se le pondrían los pelos de punta y se le acusaría la joroba, al encorvarse como gato horrorizado, ante las derivaciones actuales de su pensamiento» (J. ESTELRICH, *La falsa paz*, citat a la n. 2, p. 234, 237, 285).

60. Entorn de la desconexença de Kierkegaard d'aquell temps, Estelrich explica a *Destino*: «El existencialismo, que bebe en las fuentes de Kierkegaard, tiene hoy prosélitos en todo el mundo occidental. Hacia 1925 todavía, los conocedores del pensador nórdico formábamos la más secreta de las sectas, puesto que hasta sus raros miembros se desconocían entre sí. Habiendo entonces visitado al profesor Gardner, del Kings College, de Londres, para otros asuntos y gracias, si mal no recuerdo, a una presentación del doctor Dillon, me abrazó enternecido al descubrir en mí a un estudioso de Kierkegaard. Ahora está de moda» (J. ESTELRICH, «Kierkegaard en Espanya», p. 9). Vegeu també *Las profecías se cumplen*, p. 74-75.

ra nord-europea; per últim, el constant èmfasi en l'esperit nacional dels pobles (distinció nord-migjorn) i el fort vincle que s'estableix amb el caràcter nacional de Kierkegaard són també procedents d'una lectura romàntica de l'època. Però, provinquin d'on provinquin els coneixements d'Estelrich, tampoc no deixa de ser cert que els dos assaigs sobre Kierkegaard esdevingueren estudis capdavanters en el panorama intel·lectual de l'època.⁶¹ Per aquest motiu, una vegada editats a *Entre la vida i els llibres*, els dos assaigs foren objecte d'una ben afalagadora petició: Daniel-Rops i Jean Cassou demanaren permís a Estelrich per publicar-los en francès:

«En 1926 lo reimprimí en el volumen *Entre la vida i els llibres*. No tuvo aquí influencia ninguna y hay que buscar más bien su utilización en obras extranjeras como “Carte d'Europe” de Daniel-Rops. Por ser el primer estudio extenso sobre Kierkegaard en lengua no germánica, solicitaron el permiso de traducción al francés Daniel-Rops y Jean Cassou; me negué a ello, pues nadie mejor que yo conocía las deficiencias de mi trabajo, sin llegar mi modestia a tanto que no me reconociera felices hallazgos y acertadas intuiciones que estudios posteriores de autores más doctos han confirmado y desarrollado.»⁶²

Si la seva modèstia no hagués arribat a tant, o més ben dit, si el seu orgull no hagués fet acte de presència just en l'instant de donar a conèixer el seu treball de manera internacional, avui, Joan Estelrich i Artigues, seria considerat un dels primers coneixedors de l'obra de Søren Kierkegaard. El destí, però, volgué que romanqués en el nostre petit país, on és conegut per pocs, sinó oblidat de tothom. Amb l'esperança que això no continuï així i que, amb el temps, sigui conegut el seu treball sobre Kierkegaard, escric aquest article.

61. Ens ho confirma Pla en *El quadern gris*: «6 de maig. –*La Revista* de López-Picó publica un llarg assaig de Joan Estelrich sobre Kierkegaard, un capellà protestant danès. Aquest assaig és una forma de reflexió completament nova al país, una posició absolutament inèdita. Habitats als llocs comuns de la *calderilla filosòfica* que circula –un tomisme esbravat a la dreta, el positivisme a l'esquerra–, la novetat d'aquestes reflexions sorprèn i enlluerna» (J. PLA, «*El quadern gris: Un dietari*», Biblioteca any Pla, Barcelona: Destino, 1997, p. 82-83).

62. J. ESTELRICH, «Kierkegaard en España», p. 9.